

ILLYÉS GYULA

Írói gondok

Sötétben sokkal jobban mienk a testünk, mint világossal. A kezdő szerelmek tán nem is szeméreből oltják el a lámpát, hanem azért, hogy többet kaphassanak és adhassanak ujjuk egy kis érintésével is. Mint a vakok. Még elménk világosságsumja is más, mint a szemé. Erős gondolkodás közben, vagy ha valamit gyorsan eszünkbe akarunk idézni, lebocsátjuk a szemhéjunkat. A fény föloldja figyelmünket; az éjszaka érezteti a határainkat s mégis benne érezzük a határtalant, mondhatni fizikailag is. Csukott szemhéjam alatt szinte ujjal tapintgatom a gondolataim tagmozdulatait, átmelegedését.

*

Kényszeredett mosoly, fanyargás közben a bor, amit épp nyelünk, csak fele ízét adja át.

*

Olyan tömény, mérges hazugságot hallottam, ugyancsak ebéd közben, hogy szájam egy álló percig nem hitte el — nem érzékelté — milyen jó ez a palacsinta.

*

Alkonyodik. Jólesik tudnom, hogy ez a rózsza egész éjszakán át rózsaszín marad. Bár megesett már, hogy hazajövet a kis zseblámpámmal ellenőriztem.

*

Ez a vak a mosolyával kémleli, hogy mit akarok tőle. Igen, a lelkembe lát. A vesémbé; akár a röntgen. Képességét a csönd támogatja; ahogy a röntgenét a sötét.

*

A még háborús — tehát már rokkantnak is öreg — vakot naponta kétszer gondosan kiültetik a falusi (tihanyi) ház elé. „Szemben vagyok a Balatonnal?” Megnyugtatják; megnyugszik; még igazítottak valamicskét is a székén.

*

Filmcsók. Oly tágra tátott szájjal kezdték s oly soká vonaglottak egymást takarva, mígnem szétválásukkor azt vártam, hogy — miképp is kellene helyes tüzetességgel és magyarsággal mondanom? — azt vártam tehát, hogy nyakig nem ették-e le légyen egymást. Vagy „ették volt le?” Azért nem tudom jól a magyar nyelvtant, mert nagyon jól meg akartam tanulni a franciát.

*

Rokonság van a növekvő csönd és a kádfürdő közt — a bőr és az idegzet tanúsága szerint.

*

Félelem nélküli idegzettel érezzük csak, hogy sötétben a csönd anyás buzgalma milyen kellemesen oszlik szét testünk egész felületén. Rokonságban azzal, hogy az az igazi csók, amidőn az egész test felületének érintkező vágya tömörül a szájra.

*

Mit változtat egy rossz íráson, ha előkelő folyóiratban jelenik meg? Rendkívülit. Tündöklőre emelkedik a sznobok szemében, akik azon mérick nemcsak mások rangját, de a maguk értékét is, hogy milyen „jobb” szalonban fordulhatnak meg. A tárgyilagossá bíráló jó helyen nemcsak rosszaknak látja a rosszat, hanem tüstént fölháborodik s azt érzi, ki kell tessékélnie onnan a nem oda valót. Vigasztaló, hogy a szakértelem annyi helyen társul a becsület-érzéssel. Hogy méltatlankodva a romlottat nemcsak a vendéglőben utasítják vissza.

*

A hirtelen kitért ablaküveg szinte robbanva, oly vadul veri vissza a napfényt, amit az égtől kapott, hogy nem állhatom meg a gondolatot: rajongásból teszi-e, vagy gyűlöletből.

*

Az érlel igazán elhatározást, amin egész testemmel gondolkozhatom. A fekvő helyzet erre is kedvezőbb.

*

Hogy egy korszakban hány a kitérülő költő és hány a rejtőzködő, a szemérmes: azt az életkoron kívül a társadalom szabja meg. Horatius, Vergilius zárkózott, de a fiatal Catullus szinte exhibicionista. Racine korában nincs is lírai költő, látszólag. A kitérülést a franciáknál Ruteboeuf kezdi, Villon emeli csúcsra, aztán Verlaine-ig, Baudelaire-ig szinte semmi — látszólag.

Azért látszólag, mert nem bizonyos, hogy az első személyben beszélő költő mondja magáról a többet. A magáról oly szűkszavú Berzsenyi vagy Arany benső világát érzékeljük annyira, mint a már-már naplószerűen verselő Csokonaiét, Petőfiét.

Az önkítáró költészet mindig gyorsabb hatású: szépségigényünk mellett már-már pletykaszomjunkat is megjátssza. De iszonyú ára lehet. A vallomásokat hitelesíteni kell: vállalni kell a futó szavakat is. Ez pedig menthetetlenül szerepjátszáshoz vezet, pózba merevedéshez. Petőfi idejében eldobta Csokonai csikóbőrös kulacsát: a maga módján lett közvetlen. A közvetlenség más, mint a pongyolaság. Korunk nagy közvetlenjei a legszigorúbb formák mesterei kezelésével voltak azok, nálunk — Arany nyomán — Babits, Szabó Lőrinc, József Attila. Majdnem szabályként mondhatjuk, amilyen mértékben „szabadon” akarsz beszélni, olyan mértékben tanácsos „formák”-hoz ragaszkodni. A lélek — a tartalom — kötetlensége ösztönösen szigorúbb költői kötöttséget kíván; nyilván védekezésül. Kassák, Füst, Walt Whitman verseiből alig tudunk meg valamit a „magán”-titkaikról. De így van ez a napi beszédben is. Aki mindent rögtön kimond, tehát trágár szavakkal is, kevesebbet fejez ki, mint a virágyelven valló szerelmes.

*

Kassák. Műve Veres Péterével párban arról oklevél, hogy az autodidakta sors nagyobb és főleg tartósabb műveltséget nyújthat, mint az egyetemi rang.

Mert a legtöbbre képes: szünetlenül nyitva tartani az elmét. Született művész volt, született harcos. Mozgalmat is fontosat vezethetett volna. Sajnos, amilyen kitűnő verbuváló volt, olyan rossz tábornemegtartó. Hadnagyai — épp a legtehetségesebbek — sorra otthagyták. Vitaképtelen volt. Merev és humortalan. Párizsból megjőve, azt a hírt hoztam, hogy Cocteau rímekben ír, szigorú alexandrinusokban, — rémhírterjesztőnek nézett. Hogy a költői kép függetlenül lehet, nálunk ő fedezte föl. Ady szimbolizmusa után ösztönösen a legmerészebb szinonimák — a metonímián és a szinekdochén át a maga sajátos szürrealizmusába. „A lelkem ódon babonás vár, mohos, gögös és elhagyott” — Ady soraitól azon át, hogy „24 fiatal lány meszeli bennem tisztára a falakat”, Kassák a maga erejéből ért el ahhoz az acél cilinderekhez, mely a domboldalon André Breton idejét előre ketyegi.

*

A kovácsok izmos óriások — hazulról tudtam, gyermekszemem élménye volt. A kalapácsos vörös ember — a fenyegetéssel határos plakát — a hordómellével, mi más lehetett a szememben, mint a robusztus kazánkovács.

Képezetem ilyenek mutatta Kassákot, amikor először olvastam róla, hogy inasnak Pestre kerülve, a Váci úti gyárakban kazánkovácsnak tanult ki, annak szabadult föl, munkakönyvében ez van beírva: kazánkovács. Így járta be — kenyérkeresetként erre a mesterségre számítva — Európát. Olyan kovács tehát, aki azzal a plakátra is fölkerült pörölyvel kazánokat, mozdonyokat kalapál össze.

Csak később tudtam meg (éppen egy kovácstól), hogy: nem. A kovácsok, sőt mindenfajta vasmunkások között a kazánkovácsok a legcingárabbak, legvékonyabb természetűek. A kazánt nem kívülről, hanem belülről kalapálják legtöbbit: a nagyobb kazánokba bele is kell bújniuk. Apró munka az övék; a szerkezet működését figyelik és javítják.

Ettől még jobban tiszteltem Kassák munkás voltát. Az iménti Herkules-nagy Vulcanus kétkezi fürge törpe lett, de ettől csak nőtt a szememben. Biztam ösztönében. Az útkereső, mesteremberi mélységfúró daxliszimatában. Hisz azokat a pályakezdő csupa mellkas, csupa izom verseket is belülről kalapálta össze, emelte olyan szembetűnő magasra, eltanulva annyi szerszámkezelést a különböző műhelyekben, amennyit az eleven agyú s erre szerfölött büszke vidéki fiú megszodált és azonnyomban megpróbált.

De Pestről való eltávozása — elmenekülése — után Kassák alakját a diktatúra után a megszépítő távolság egy időre megint robusztussá tette. A kemény — a mindenkivel dacoló — forradalmár lett. Hatalmas himnuszt írt az ifjúmunkások júniusi országos kongresszusára. A még szintén ifjú, de már idősebb testvér szavaival köszöntötte elsőt is a kétkezi proletariátus fiait. Harásny mondataiban a kalapácsos ember izmai feszültek. De szembeszállt magával Kun Bélával is, mint igazibb proletár.

Pesten maradt hívei ilyenféle forradalmiságot vártak az emigráns Kassáktól. Láthatatlanban is így tekintettük őt újítónak; Ady korszerűen újító folytatójának. Különösképpen, mondhatni, csak formát újított. Egy tartalomújító példájáról azt vélte, hogy azt Ady be is fejezte. Holott az csak most kívánt folytatást, a gázosuló ugaron. Kazánjával az a mozdony emiatt nem futott akkora pályát, mint aminőre képesnek — és hivatottnak — hittük. Vezetője a modernség, a haladás valamiféle helytartójának vélte végül magát; az ilyesmi pedig önmagában állapotállandósító sugallat.

*

Az irodalomtörténet korszakokra osztása, „periodizálása” más, mint a nemzedékekre osztása; a — nemzedékesítése? Van periódus — hanyatló — nemzedék nélkül; életrevaló nemzedék híján. De hisz ez össze is függ.

A szellemi élet mégis a nemzedékekkel lép egyet-egyed, már ha lép. Mert hisz botladozhat, sántíthat. Sőt — léphet félre is. Nem szólva, mikor meg sem indul. Bénaság, árok; láblövés, ingovány.

A századfordulón vált vigasztaló-kihívó bölcs mondássá az irodalomban és a szocializmusban egyaránt, hogy aki a jövőnek (s így mintegy a jövőben) él, az örök fiatal marad; a forradalmi mozgalmakban tehát minden nemzedék egyvonalban lépdél; generációs különbséget csak a társadalom ismer, az egyén a maga tennivalójára nem. Gerontokrácia volt görög neve annak az országglási formának, mely a vezetést teljesen a vének tanácsára hagyta. Persze, hogy szklerózissal járt, kiváltképp a szellemi előrejutásban.

Alig van megmosolyogtatóbb, mint mikor egy irodalomban — gerontesek, stallumos vének szánják ifjúj szökdelésre maguk. Ha valaki tanulmányozni akarja, mi az üres (a másodlagos) formabontás, ezeket a mozzulatokat nézze. A még megmosolyogtatóbb, mikor maguk az ifjak is, helyet nyereendő, ilyen — immár kettősen álifjú — mozgásművészetre gyakorolnak.

Olyan föladatkörben, ahol épp a tartalom volna az újdonság; ahol a valóság kínál csábító talajt. S a kísérlet merészséget. A vállalkozásnak olyan koc-kázata, mely az ifjú vért még egészségesen-növelőn forralja, termékenységre, a szív megszárnnyaltatja, tiszta régiókba.

Elgondolkodtató, hogy a Nyugat nemzedékét föl váltó (és sokban folytató) nemzedék erre a formacserélő, friss tartalomkereső vállalkozásra mennyire félrevonultan választott helyet, nem is egyet. Nem az a mózesi exodus volt ez, melyet Karácsony Sándor (és Fülep Lajos) tanácsolt. Nem is az a szigetre menekülés, amelyre Németh László (és Kerényi Károly) buzdította a jobbakat (a barbárság váratlan özönvize elől). Egyfajta elegancia volt — választékosság, már-már finnyáság —, hogy a szívünk és ízlésünk szerint való megtárgyalandóinkkal félrebb álljunk. Épp azért, mert egyéneknént akkor már csaknem minden kapu nyitva állt előttünk. „A siker kompromittál” — úgy villan, mintha egy debreceni megbeszélésen épp én foglaltam volna jelszóba az — útkeresést. Mert hisz a célt magunk sem láttuk világosan. Debrecenben, Pécsen, Biharugrán, Zengővárkonyban, Vésztőn forrtak a tervek a teendőkről, azaz végül: lapalapításról. Így született meg a Válasz. Én magam azon voltam, hogy a már-már illegális, de abban az időben aránylag óriási példányszámú paraszt hetilap a (hajdan Várkonyi—Mezőfi irányzatú) Szabad Szó legyen az a — finnyásoknak is megfelelő hely, az a zártkörű, mely mégis nyíltan választékos; de kisebbségben maradtam.

A princípiumok — az alapelvek és végokok — ugyanazok maradtak. A tülekvés, a fény- és hasznáhitás világában nemcsak ingyen írni, hanem polgári pénzkeresetünkből föntartani a lapot. Valamiféle erkölcsöt tehát. „Szolgálatot tehát?” — merült föl a meghatározás. „Kötelezettség” — volt a helyesbítés. A világban már terjedt a *littérature engagée* fogalma, az *engagé*-t hol elkötelezettnek, hol pártosnak értelmezve. Ez az *engagement* jelent azonban szegőd-ményt, tartozást is; és vállalást gázsi nélkül. A szó mögött ott lappang ez a fogalom: tisztesség. Azt, hogy eleget tesztek annak, amire kötelezve vagyok, franciául így mondják: „faire honneur à mes devoirs”.